

УКРАИНСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ И ДЪРЖАВНИ ХИМНИ КАТО МЕСТА И „ПЕТНА“ НА ПАМЕТТА В СЛАВЯНСКИ КОНТЕКСТ

Панайот Карагъзов

Анотация: В статията разглеждатся национални та държавни гимни як способ об'єднання етнічної групи через триєдність тексту, музики і політики, для створення вигаданої реальності спільного існування минулого та сучасного. У такому контексті деякі варіанти національного гімну України періоду УРСР не виконують своєї первинної функції, тому їх тлумачать як плями в історії України. Також прослідковується історія сучасного гімну України, його взаємодія з іншими національними гімнами і його природне перетворення в символ держави.

Ключові слова: національні гимни, държавні гимни, місця пам'яті, плями пам'яті, культуроцентричність, партоцентричність.

Ако нациите възникват и се утвърждават като въобразени общности (Андерсън 1998: 21-3), националните гимни са еманация на въобразеното⁴². Още преди превръщането им в съставна част от държавната символика редица патриотични песни спомагат за емоционалното сплотяване на етническия колектив, за формирането на неговото естетическо самосъзнание и за разграничаването му от другите народи. Получавайки статут на национален или държавен химн⁴³, триединството от текст, музика и политика на тези песни надхвърля вътрешно общностната си функция и става средство за символно слухово разпознаване на съответната нация и от чужденците. Докато в чуждоезикова среда химнът въздейства предимно чрез мелодията си, за отъждествяващите се с него граждани той е комплексно обобщение на миналото, настоящето и перспективите на етническата общност и

⁴² Б. Андерсън изтъква, че нациите „са въобразими като общности главно чрез посредничеството на свещен език и писмен текст” (*Въобразените общности*. ИК „Критика и хуманизъм”, С., 1998, с. 27).

⁴³ Понятията „национален” и „държавен” химн са идентични, когато в синхронен план „нация” и „държава” съвпадат. Популярни патриотични песни изпълняват функцията на национални гимни през периоди, в които дадената нация няма суверенна държава или е част от многонационална федерация или политически съюз, в които с наред с (общо)държавния химн официално се използват и съответни национални гимни като напр. словенски и хърватски национален химн в рамките на различните модификации на Югославия или химн на Украинската ССР в рамките на Съветския съюз. Типичен пример за национален химн без държава е израелската песен *Hatikvah* (*Надежда*), провъзгласена от Първия сионистки конгрес през 1897 г. за еврейски химн. След създаването на държавата Израел от 1948 до 2004 г. песента се изпълнява като национален химн, но официално е обявена за държавен химн със санкция на Кнесета едва през 2004 г.

нейната държава. В този смисъл химните представляват въобразена реалност от най-висш абстрактен порядък, която, способствайки „миналото да присъства в настоящето” (Нора 2004а: 63), осигурява националната приемственост.

Пиер Нора посочва, че „чувството за приемственост се обвързва с определени места” (Нора 2004а: 35) и дефинира като *места на паметта* „всяка показателна единица от материален или идеен порядък, която волята на хората или въздействието на времето са превърнали в символен елемент от мемориалното наследство на която и да е общност” (Нора 2004б: 19-20). В тезисната си статия към колективното изследване *Места на паметта*, озаглавена *Между паметта и историята. Проблематика на местата*, френският историк разграничава *историята*, която е „неизменно проблематично и непълно възстановяване на това, което вече го няма” (Нора 2004а: 38), от *паметта*, която е носена „винаги от живи групи (хора)”, „развива се постоянно” и е „отворена към диалектиката на спомена и амнезията” (Нора 2004а: 37). Именно поради това в *места на паметта* се превръщат преди всичко патриотичните песни, които успяват да запазят функционалната връзка между история и памет, в които споменът се предава от поколение на поколение и в които „се наслагват две категории реалност: една осезаема и доловима, повече или по-малко материална реалност, (...) и една чисто символна реалност, натоварена с история” (Нора 2004б: 19).

Настоящите бележки целят да разгледат различните украински химни като *места на паметта* и да разкрият трансформирането на утвърдени чужди и предишни родни химнични текстове и мелодии в свои и/или нови места на паметта. Създадените да обслужват тоталитарните режими държавно-партийни химнични версии са представени като социалистически „петна“ в историята на Украйна.

Дългото съжителстване на украинците в многонародностни държавни структури, в които те не са народът хегемон, се отразява и върху техните национални и държавни химни. От написването и публикуването на оригиналното стихотворение, въз основа на което е създаден настоящият химн на Украйна, до неговото необратимо налагане като национален и държавен химн изминават цели 140 години. В исторически план т. нар. социалистически химни на УССР функционират по-отрано и по-продължително от сегашния официален химн, затова изложението ще започне с тях.

След абдикацията на император Николай Втори и Октомврийския преврат през 1917 г. държавният химн на Русия *Боже, Царя храни!* се деактуализира и за временен химн на Съветска Русия се използва песента *Рабочая Марсельеза* (1917–1918), чиито стихове под заглавие *Новая песня* са написани през 1875 г. от народника-социалист Пьотр Л. Лавров

(1823–1900), а музиката е заета от оригиналната *Марсилеза* (1792) на Клод Жозеф Руже де Лил. Обективни и субективни (песента не е харесвана от Ленин) причини налагат от 1918 г. за химн на страната на съветите да бъде използвана руската версия на *Интернационала* на Южен Потие. По заръка на Сталин и под негово пряко наблюдение обаче през 1944 г. Сергей Михалков (1913–2009) и Г. А. Ел-Регистан (псевдоним на Габриел Ал Уреклян (1899–1945)) създават *Държавен химн на СССР* (1944–1991). Именно по образец на двете версии на този химн са създадени двата варианта и украинския соцхимн.

По инициативата на централното партийно ръководство на СССР в периода 1944–1952 г. всяка съветска република създава свой национален химн. Т. нар. републикански химни са производна конфекция на *Държавния химн на СССР* от 1944/1977 г. и неизменно освен името на съответния народ и необходимия минимум местна специфика, съдържат имената на Ленин и Сталин, освободителната и ошастливителна роля на Русия, дружбата между руския и другия народ „на веки веков“, общия път към комунизма и величието на Съветския съюз. Най-често националното в „националните“ химни се съдържа в местния език, на който е написан текстът на съответния химн. Известно „отклонение“ от шаблона е химнът на Грузинската ССР, в който присъстват стиховете „Ты [Грузия] дала миру великого Сталина/ Разрушителя рабства народов“. Подобни химни са създадени в Румънската Народна Република⁴⁴ и Народна Република България. Текстовете на тези химни, известни като „сталинска версия“, след развенчаването на култа към личността на Сталин в периода 1956–1978 г. са редактирани с цел заличаване на името на бащата на народите, след чиято смърт съветските химни се трансформират от култоцентрични в партоцентрични. В това отношение не правят изключение и двата варианта на химна на Украинската ССР.

Стиховете на първичната версия на химна на социалистическа Украйна са написани от поета Павло Тичина (1891–1967) през 1949 г. и в перспективата на далечното и съвсем близко политическо минало и настояще представляват най-демагогската

⁴⁴ В първия румънски соцхимн (1953–1977) присъстват партията, социализмът и Ленин, но липсва името на Сталин, а във втория (1977–1990) – остават обединеният от партията, социализма и комунизма народ и някои румънски соцреалии. В Унгария са правени два безуспешни опита да се създаде нов соцхимн или да се замени старият с друга песен. Единственото, което успяват да постигнат комунистическите власти, е през периода 1949–1956 г. унгарският държавен химн, започващ с думите „Бог да благослови Унгария“, да се изпълнява без думи. Без думи през периода 1956–1977 г. се изпълнява и *Държавният химн на СССР*.

интерпретация на руската и съветската политика спрямо украинците. В началото на песента се разказва как Украйна е намерила щастието си в Съветския съюз:

Живи, Україно, прекрасна і сильна,
в Радянськім Союзі ти щастя знайшла,

в който е равна сред равни и свободна сред свободни:

Між рівними рівна, між вільними вільна,
під сонцем свободи, як цвіт, розцвіла.

Припевът на химна възхвалява Съветския съюз – родината на „народите братя” и вечното място на Украйна в Съюза. Успехите на украинците са резултат от дружбата им с руския народ, който е техен брат и другар, светлите идеи на Ленин и мъдрото ръководство на Сталин, който ще изведе Украйна до нови висини:

І Ленін осяяв нам путь на свободу,
і Сталін веде нас до світлих висот.

Промените направени (едва) през 1977 г. в *Държавния химн на СССР* рефлексират и върху украинския, от който през 1978 г. чрез стихо-хирургическата операция, извършена от поета Микола Бажан (1904–1983), са отстранени името и значението на Сталин. За да не бие на очи промяната, в припева са извършени козметични размествания на изрази, а в последния куплет – същностни идеологически промени. Последните три стиха на припева:

Слава Вітчизні народів-братів!
живи, Україно, радянська державо,
возз'єднаний краю на віки-віків!

са прередактирани в:

Слава Вітчизні на віки-віків!
Живи, Україно, радянська державо,
в єдиній родині народів-братів!,

с което може би се смекчава вечността на Съюза, оприличен на „семейство на народи-братя”⁴⁵. Най-важната промяна се съдържа в последния куплет, в който едноличното водачество на Сталин („Сталин веде нас до світлих висот”) е заменено с колективната ръководна роля на ленинската партия:

В свет коммунизма – величественное будущее
нас Ленинская партия мудро ведёт.

Въпреки явната смяна на идеологическата парадигма от култ към колективизъм и партоцентризм, като цяло химнът е повече възхваля на СССР, отколкото на Украйна, което потвърждават двусмислените първи два стиха на двете редакции на химна на УССР („Слава Союзу Советскому, слава!/ Слава Отчизне на веки веков!) – идея, която много по-ясно и искрено изразява припевът на популярната естрадна песен *Мой адрес – Советский союз* на вокално инструменталния ансамбъл *Самоцветы*:

Мой адрес – не дом и не улица,
мой адрес – Советский союз,

изпълнявана по времето на десталинизираните съветски химни...

С разпадането на СССР и обявяване на държавния суверенитет на Украйна се обезсмисля нейният социалистически химн и започват опитите за реставрация на патриотичната песен *Ще не вмерла України*, която в хода на времето от патриотична песен израства до неофициален национален химн, а по време на краткотрайната Украинска република (1918–1920) има, макар и неофициален, статут на държавен химн.

Текстът на настоящия химн на Украйна *Ще не вмерла України* (*Украйна още не е загинала*) е съставен въз основа на едноименното стихотворение на Павло Чубински (1839–1884), което скоро след публикуването му през 1863 г. се превръща в популярна патриотична песен, притежаваща потенциала на национален химн. Въпреки че не е утвърдена официално, песента е химн на Украинската република, а от 2003 г. насам първата строфа на оригинала е държавен химн на Украйна.

⁴⁵

Всъщност, е трудно да се прецени откъде се излиза по-лесно от държавата или от семейството...

Текстът на Чубински, подобно на създаването на *Još Hrvatska ni propala*, е силно повлиян от *Мазурката на Домбровски*, известна като *Песен на полските легиони в Италия* и най-вече – като *Още Полша не е загинала* („Ще не вмерла Україна, и слава, и воля”) и панславянския химн *Хей, Славяни* (1834) на словака Самуел Томашик (1813–1887) („Гей-гей, браття миле,/ нумо братися за діло”). Стихотворението на Чубински с течение на времето е значително променено. Отпадането на имената на украинските исторически личности:

Наливайко, Залізнякъ и Тарас Трясило
кличуть насъ изъ-за могилъ на святее діло,

на московците като поробители:

Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане,
на-що віддавъ Україну москалям поганим?!

и на славяните като побратими са компенсирани с допълнително въведени географски маркери, очертаващи територията на страната: („Чорне море ще всміхнеться, дід-Дніпро зрадіє”, „За Карпати відіб'ється, згомонить степами”). В крайна сметка в химна остава оригиналният първи куплет, който декларира, че Украйна с нейната слава и воля няма да загине, че нейните неназовани врагове ще изчезнат „як роса на сонці”, и че „Душу й тіло ми положим за нашу свободу”.

Чрез химна си украинците се възприемат като млад народ, идентифициращ се с казачеството („І покажем, що ми, браття, козацького роду”), който желае да бъде господар в родината си („Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці”). Химнът е надежда, че украинците ще станат такива, каквито искат и заслужават да бъдат. Той е своеобразно бъдеще в миналото, някога въобразено, а през 21 век необратимо превръщащо се в реално място на паметта на осъществяващите се национални украински въжделения.

Как изглеждат украинските химни в славянски контекст? В монографията „Музиката на европейския национализъм“ Филип Бохлман поставя риторичния въпрос: „Какво е национално и какво не е в националните химни?” (Bohlman 2004: 154). Миграцията на теми, лайтмотиви и мелодии е типично за повечето европейски държавни химни и повечето славянски химни са част от тази тенденция. Прегледът на славянските национални и държавни химни показва, че между хронологията и типологията на редица от тях съществува видима зависимост. Типологическите сходства са резултат от преки или опосредствани словесни и музикални контакти и влияния, стимулирани от идентичното

обществено развитие на приемащата и предаващата страна. Като цяло трансформирането на чуждото в свое се извършва по правилата на литературната контактология, според които решаваща роля в рецепционния процес играе приемащата страна. Моментната ситуация и стратегическите интереси на съответния славянски народ (или на неговия елит) способстват чрез алгоритма: *харесване, приемане, адаптиране и усвояване* възприетото „чуждо“ да се превърне в „свое“ и с течение на времето да се утвърди като изконно място на националната памет.

В европейски и световен контекст съдържанието и музиката на първия европейски държавен химн – английската песен *Боже, Краля пази*, пряко или косвено стимулира създаването на всички монархически химни. Английският химн *God, Save the King* (1745) е първообразецът на руския *Боже, Царя храни!*, който от своя страна повлиява написването на псевдополския химн на Конгресното кралство *Pieśń narodowa za pomyślność Króla* [*Песен за благополучието на Краля*], българските варианти на *Боже, Царя храни* и *Химн на Негово Величество Царя*, а до известна степен и на сръбския химн – *Bože pravde* (*Боже справедливи*). В славянски аспект обаче най-силен „импакт фактор“ притежава полският военен марш *Още Полша не е загинала* (1797), който подбужда създаването на панславянския химн *Хей, Славяни* (1834) на словака Самуел Томашик (1813–1887), а също така и на *Još Hrvatska ni propala* и украинската *Ще не вмерла України*.

Оригиналният текст на украинския химн възниква след полския (1791), чешкия (1834), хърватския (1835); едновременно с черногорския (1863) и преди химните на останалите славянски държави.

В исторически план украинците в продължение на векове се намират в пределите на двете регионални суперсили – Руската империя и Полско-Литовската жечпосполита. По времето на създаването на текста на сегашния украински химн и поляците, и украинците не притежават свой национален суверенитет, докато имперска Русия е в своя политически и териториален апогей. Фактът, че изразеното от Павло Чубински украинско обществено самосъзнание в средата на 19 век гравитира към поляците (които в миналото също са били поробители на украинците), а не към свободната и могъща Русия, говори, че някогашните украинци също са се стремели към демокрация и децентрализация.

Направеният преглед показва, че славянските патриотични песни стават химнични места на паметта само тогава, когато миналото и настоящото възприятие се пресичат и дори съвпадат, когато историческият художествено музикален факт се е превърнал в памет, „носена от живи групи хора“.

Специално създаваните и променяни химни за нуждите на тоталитарните социалистически държави са култо- и партоцентрични, а в редица случаи и омаловажаващи и обиждащи националния суверенитет. Техният отявлен партоцентризъм и съветизъм, демонстрират неравностойността на гражданите в държавата, което неминуемо предопределя невъзможността словесно-музикалният държавен символ да стане консенсусно място на паметта. В този смисъл и двете версии на социалистическия републикански химн на Украйна представлява по-скоро *петно* в историческата памет на народа, отколкото естетизиран символ на националното единство.

Фактът, че в дългосрочен план само Полша, Чехия, Словакия, Сърбия, Хърватска и донякъде Украйна не сменят държавните си химни, свидетелства, че националният облик и естетическата самопредстава за него се формират през епохата на Възраждането и преди да се превърне в трайно общо място на националната памет се предава и препредава от поколение на поколение, всяко едно от които се идентифицира с утвърдения текст. Славянският обществен и литературен етноцентризъм по време на Възраждането е най-благоприятната почва за създаване и утвърждаване на национални химни. Този тип химни възникват като патриотични песни, които с течение на времето прерастват в национални, а с възстановяването или основаването на държавността по естествен начин придобиват статут на държавни химни и консенсусни места на националната памет.

Литература:

Андерсън 1998: Андерсън, Б. *Въобразените общности*. София: Критика и хуманизъм, 1998.

Нора 2004а: Нора, П. *Места на памет*. Том I. София: Издание на Дом на науките за човека и обществото, 2004.

Нора 2004б: Нора, П. *Места на памет*, Том II. София: Издание на Дом на науките за човека и обществото, 2004.

Bohlman 2004: Bohlman, Philip Vilas. *The Music of European Nationalism*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2004.

Информация за автора:

Панайот Карагьозов – професор, доктор на филологическите науки; преподавател по история на славянските литератури, история на полската литература, славянската литературна емиграция, славянската литературна класика на екрана, славянският литературен партоцентризъм в художествената литература и киното в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

E-mail: pkaragyzov@slav.uni-sofia.bg